

XIX a. pab. – XX a. pr. lietuviški religiniai paveikslėliai ir jų leidėjas Juozapas Angrabaitis (1859–1935)

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: s.zeimiene@gmail.com

Straipsnyje pirmą kartą aptariama dailės marginalijos – masiškai tiražuoti XIX a. pab. – XX a. pr. katalikų religiniai paveikslėliai, jų funkcijos ir reikšmė. Bandoma apibrėžti, ką būtų galima vadinti lietuviškais religiniais paveikslėliais, nagrinėjamos jų ištyrimo, apskaitos problemos ir aktualijos. Pristatoma pagrindinio tuo metu lietuviškų paveikslėlių leidėjo, nepelnytai pamiršto knygnešio, spaudos darbuotojo ir Krokuvos lietuvių studentų šelpėjo Juozapo Angrabaičio (1859–1935) veikla.

RAKTAŽODŽIAI: devocionalija, religiniai paveikslėliai, kontrafakcija, ikonografija, Juozapas Angrabaitis, knygnešys, leidėjas

Apie objektą, jo funkcijas, reikšmę ir ištyrimą. XIX a., ypač II pusėje, pasaulyje paplito milijonai masinės gamybos devocinių atvaizdų. Tokį procesą lėmė keletas priežasčių. Pirmą – techninė pažanga, ypač greitojo litografijos presos įdiegimas (apie 1870 m. radosi galimybė gaminti iki 800 atspaudų per valandą), antra – visuomenės buržuazėjimas (mada turėti namuose dailės kūrinių, tikriau – dailės surogatų), trečioji – Šv. Sosto vykdomas „masių religingumo organizavimas“¹. Įvairiomis technikomis (litografija, chromolitografija (oleografija), vario, plieno ar medžio raižiniai ir kt.) pagaminti atvaizdai buvo įvairių dydžių. Vieni buvo skirti interjero, namų papuošimui – vadinamieji sieniniai ar „namų“ paveikslai (maždaug nuo 25 cm iki 1 m). Tematika – ne vien religinio pobūdžio, būta ir medžioklės, istorinių, mitologinių ar didaktinio turinio scenų. Tačiau Lietuvoje, regis, religinių sužetų paveikslai buvo paklausiausi. Nors sienų paveikslai yra svarbūs kasdienybės, interjero (ypač kaimiško) ir maldingumo istorijai, jie tik pradėti tyrinėti². Ne ką geresnė padėtis tyrinėjant ir analogiškus dažnai tų pačių arba kitų leidėjų leistus mažos formos paveikslėlius (1 pav.), telpančius į maldaknygę (maždaug iki 12 cm aukščio ir 7 pločio) ir įprastai joje laikytus. XIX a. paskutinį ketvirtį – XX a. I pusėje jie plito masiškiau už sieninius atvaizdus, be to, įrėminti kartais atlikdavo ir pastarųjų funkciją. Žinoma, vario ar medžio mažieji raižiniai jau ne vieną amžių buvo apyvartoje, tačiau aptariamuoju laiku jie, ypač chromolitografijos, pateko į kiekvieno kataliko rankas, maldaknygę. Ar tos masiškai ant popieriaus, rečiau – audinio skiautelės, gumos įvairiomis technikomis

1 Smilingytė-Žeimienė 2009: 60.

2 Minėtina tik tokių paveikslų sklaidą, technikas, gamintojus ir ikonografiją apžvelgiantis Ievos Bobinaitės straipsnis (Bobinaitė 2014) ir Astos Giniūnienės monografija (Giniūnienė 2013), kurioje autorė analizuoja įvairių Europos litografų Kryžiaus kelio ciklus Lietuvos šventovėse ar nustato juos buvus lietuviškų stočių pirmavaizdžiais.

1 pav. Paveikslėlis „Motina gražiausioji, melskis už mus“. Chromolitografija, kongrevas; audinys (aplikacija), 11,5 × 7,5. Leidėjas J. Angrabaitis (?), Krokuvą, 1896 m. – XX a. pr. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

templiacijai, maldai, bet ir kaip memorija, primenanti įvairias progas ar asmenis. Tai dvasinių ir žmogiškų saitų, neretai paliudytų įrašais ar atspausdintais tektais reverse, reliktai, gal net relikvijos. Paveikslėlis veikė tikintįjį savo vaizdu ir tekstu, dažniausia lydėjusiu (bet nebūtinai) atvaizdą. Žinoma, malda, užrašai ar tekstas apskritai turėtų būti perskaityti ir suprasti, todėl ir paveikslėliams čia teko svarbi misija. Juose spausdinti ar ranka įrašyti maldų ar Pirmosios komunijos, primicijų, visokių religinių įvykių bei švenčių, dovanojimo, mirusiojo atminimo ir kitokie tekstai lietuvių kalba yra tautos raštingumo atspindys ir laidas. Spaudos draudimo, mažo raštingumo fone tai – mažieji raštijos paminklai, kontrafakcijos, sietini su knygnešystės fenomenu. Įrašai ranka, proveniencijos yra reikšmingi kaip asmeninės istorijos, intencijų liudijimai.

Tad lietuviški religiniai paveikslėliai turėtų būti pažinti ir įtvirtinti mūsų kultūros istorijoje. Apibrėžti juos kaip visumą reikėtų pagal keletą kriterijų: 1) paveikslėliai su užrašais lietuvių kalba; 2) išleisti Lietuvoje; 3) išleisti lietuvių išėvių; 4) atspindintys

tiražuotos dažnai menkos meninės vertės miniatiūros – dailės ir raštijos marginalijos – tėra tik praėjusių kartų religingumo aidas? Taip, paveikslėliai, kurių priekyje (averte) – religinės paskirties atvaizdas, o antroje pusėje (reverse) – dažniausia malda ar asmeninis įrašas ranka, pirmiausia vertintini kaip kone visuotinio prosenelių religingumo rodiklis ir kaip religinės žiniasklaidos, religinio prusinimo, įvairių kultūrų plėtros priemonė. Tai – šventųjų asmenų gerbimo ir atpažinimo priemonė, buvusi ir bažnytinės ikonografijos šaltiniu, pavyzdžiu kuriantiems atvaizdus bažnyčioms ir kaimo aplinkai (pvz., liaudiškas skulptūras memorialiniams paminklams), savitas krikščioniškos ikonografijos pradžiamokslis. Nors gana daug tų mažų atvaizdėlių gali būti priskirti kičui, tačiau tarp jų yra ir vertingų meno kūrinų. Kita vertus, paveikslėlių gausa atspindėjo devocionalijų pramonės ir prekybinių ryšių intensyvumą, mados tendencijas.

Be to, paveikslėliai turi intymųjį, asmeninį klodą: ir ne tik dėl pagrindinės savo funkcijos – atverti tikintįjį kon-

vietines realijas (pvz., su šalies gyventojų įrašais lenkų ar kita kalba, vaizduojantys Lietuvos šventoves). Dar galimas sąlyginis kriterijus – Lietuvoje platinti paveikslėliai.

Minėta, kad įdėmiau šis paveldas netyrinėtas. Tėra vos viena kita populiarinamoji apžvalga³, nors nuo Sąjūdžio laikų jau surengta ne tiek ir mažai paveikslėlių parodų⁴. Tam tikri paveikslėliai neretai specifiskai apžvelgiami Lietuvos bažnytinę dailę (dažniausia – ikonografiniu ar kulto plėtros žvilgsniu) ir senąją grafiką (paminint dailininkų ar leidėjų indėlį šioje srityje) tyrinėjančių dailės istorikų mokslinėse publikacijose. Gana epizodiškai jie atsiduria ir etnologų tyrinėjimo lauke: tarkime, katalikiškų laidotuvių papročius pristatančiuose darbuose aprašomi mirusiajam į rankas dedami paveikslėliai, jų ikonografija⁵. Reikia manyti, tiriamąjį mokslinį darbą trikdo ne tik nuostata, jog aptariamasis objektas tėra kultūros marginalija, „davatkėlių“ reikalas, bet ir rimtesnė priežastis: neturime lituanistinių religinių paveikslėlių apskaitos – katalogo ar bibliografinio sąrašo. Tinkamai neįvertintos, neištirtos gausesnės paveikslėlių (ir ne vien lietuviškų) kolekcijos – kultūros veikėjo Aleksandro Račkaus (1893–1965) Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, bibliografo Vytauto Steponaičio (1893–1957) Nacionalinėje bibliotekoje, Lietuvos nacionalinio muziejaus, paveldėjusio buvusio Ateizmo muziejaus eksponatus, rinkinys ar gerokai per 5 000 vienetų turinti uteniškio Algirdo Kulio kolekcija bei kitos.

Šįkart nesigilinant į netyrinėtas lietuviškų paveikslėlių ištakas, istorinę raidą ir ikonografiją, visgi reikėtų priminti, kad jie egzistavo jau XVII a., o savo plačia sklaida ir puikiu meniniu lygiu suklestėjo XIX a. viduryje leidėjo Jono Kazimiero Vilčinskio iniciatyva. *Vilniaus albumo* V serijoje (ir pavieniai kitose) išleistieji prilygo geriausiems Europoje, bet su lietuviškais tekstais, regis, jų nebūta. Atkreiptinas dėmesys, kad religinio turinio knygų iliustracijos kartais platintos ir kaip atskiri paveikslėliai. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti keletas devocinių graviūrų su lietuviškais užrašais, sukurtų XIX a. I ketvirtyje Antano Hurčyno Perlio. Tai pasakytina ir apie 1833–1863 m. Juozapo Ozemblovskio litografijoje Vilniuje spausdintas jo ir kitų dailininkų sukurtas knygų iliustracijas. Drįsčiau teigti, kad būtent šioje litografijoje radosi žinomas Šnipiškių kopyltėlės vaizdelis su analogiškais lenkiškais ir lietuviškais užrašais. Be to, XIX a. 3–4 deš. Salantų klebonas Stanislovas Čerskis taip pat raizė paveikslėlius (jų sąrašą paskelbė Kazys Misius⁶); yra išlikę ir nenustatyto leidėjo paveikslėlių su užrašais ir maldomis lietuvių kalba, greičiausiai išleistų XIX a. 7–8 deš. Žemaičių vyskupystės teritorijoje, mat jie turi kontrafakcinę priešukiliminę Motiejaus Valančiaus aprobatą. Visa tai pasakyta kaip atsakas garsaus bibliografo ir lietuviškų religinių paveikslėlių kolekcininko Vytauto Steponaičio teiginiui, jog pirmieji lietuviški (jo

3 Pvz., Rimkus 2006; Smilingytė-Žeimienė 2014.

4 Pvz., dar 1989 m. Utenoje buvo surengta paroda, įamžinta lankstinuku („Religinių paveikslėlių ir atvirukų paroda“, Lietuvos kraštotyros draugijos Utenos skyrius, 1989).

5 Pvz., Garnevičiūtė 2010: 23.

6 Misius 2011: 319–326.

turėta omenyje – su lietuviškais tekstais) paveikslėliai, kun. Michalo Micelskio leisti Krokuvoje, pasirodė 1880 metais⁷.

Pažymėtina, jog jau tarpukariu paveikslėliai pateko į bibliografų akiratį, kai kuriuos jų išsamiai aptarė V. Steponaitis⁸, tačiau į Lietuvos bibliografijos sąvadą dauguma liko neįtraukti. Mat sovietmečiu, kai buvo kruopščiai rengiamos ir leidžiamos *Lietuvos TSR bibliografijos* knygos, smulkiesiems leidiniams, o jiems ir priskirtini daugiatisražiai paveikslėliai, teko kiek antraeilis vaidmuo. Be to, „visuotinio“ ateizmo laiku religiniai paveikslėliai buvo draustinas, nepageidautinas objektas. II bibliografijos tomo, apimančio ir šiam straipsniui rūpinimą 1862–1904 m. chronologiją, rengėjai nurodė pasirinktus kriterijus: „Religinio turinio paveikslai ir paveikslėliai (iki 2 p.), XIX a. pab. ir XX a. pr. gausiai leisti užsienyje ir platinti Lietuvoje, neaprašomi. Panašaus pobūdžio 4 puslapių leidiniai su paveikslėliu registruojami bendroje tomo dalyje“⁹. Tie dvilinkai, t. y. 4 puslapių, paveikslėliai įtraukti, bet gana atsitiktine tvarka, neatsekti visi kartotiniai leidimai. Kaip smulkieji spaudiniai paveikslėliai sistemingiau registruojami tik pastaruosiu metu. Dėl polivalentiškumo (atvaizdas, spausdinti tekstai, įrašai ranka; skirtingos spaudos technikos, keletas leidėjų) juos galima priskirti grafikos kūriniams ir smulkiesiems spaudiniams, tačiau sunku sukurti darnų jų visumos registrą, sudėtinga net suformuluoti jų metriką, aprašą. Bibliografai ir muziejininkai pateikia visiškai skirtingus metrikų modelius. Toji problema-aktualija ir paskatino imtis šio straipsnio. Taigi keletas paakiniimų.

Apie termino ir metrikos problemas. Šių mažų devocionalių definicija nėra nusi-stovėjusi, jų įvardijimas įvairuoja ir yra gana problemiškas. Pagal įprasčiausią saugojimo vietą neretai vadinami maldyno paveikslėliais¹⁰. Paveikslėlių įsigalėjimo laiku – XIX a. II p. – XX a. pr. – vadinti svetimybė *abrozdeliai* (šventųjų *abrozdeliai*) pramaišiu su šventųjų paveikslėliais¹¹. Būtent terminas šventųjų paveikslėliai, į mokslo literatūrą įtrauktas Lietuvos profesionalios muziejininkystės kūrėjo, dailės istoriko Pauliaus Galaunės, vartojamas bene ilgiausiai. Jo parengtame *Lietuvos raižinių kataloge* (1927) sakoma, kad svarbus „mūsų liaudies raižinių prototipų šaltinis buvo varyje raižyti įvairaus turinio šventųjų paveikslėliai“, kurie, anot P. Galaunės, Vilniuje pradėti rai-žyti XVII amžiuje¹². Gali būti, kad šnekamojoje kalboje šios sąvokos gajumą palaikė ir jos antonimas: juk *velnio paveikslėliais* (*abrozdeliais*) vadintos lošimo kortos. O gal

7 Steponaitis 1937: 148.

8 Ten pat: 145–176.

9 *Lietuvos TSR bibliografija*. 1985. T. 2, kn. 1: 68.

10 Pvz., šis terminas vartojamas kataloginio pobūdžio Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinyje *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje* (sud. N. Markauskaitė, S. Maslauskaitė, 2007), tačiau jis pramaišiuoja su pavadinimu *atminimo paveikslėlis*.

11 Tai akivaizdžiai rodo jų katalogas, net jo pavadinimas: *Suraszas abrozdelių arba Katalogas visokių szventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių, o teipogi ir didelių paveikslų, arba abrozdu, tuszavotų ir koloravų. Vis tai gaunama pas Pranciszkaus Paznokaiczio*. Tilžė, 1893.

12 *Lietuvos raižinių katalogas* 1927: 11.

šventųjų paveikslėliai – tiesiog patogus, katalikišką atvaizdėlių tapatybę nurodantis pavadinimas, primenantis kiekvienam savą dangišką globėją. Reikia pažymėti, kad aptariamuoju laiku būtent šventųjų patronų atvaizdai buvo itin populiarūs. Vienaip ar kitaip visumai nusakyti terminas šventųjų paveikslėliai yra per siauras, o kartais net netikslus: juk vaizduojami ne tik šventieji, bet ir Jėzus, Švč. Mergelė Marija ar įvairios, dažnai simbolinės, religinio turinio kompozicijos. Šventi / šventieji paveikslėliai – kitas paplitęs terminas. Pagal tokio žodžių junginio prasmę – tai šventi objektai, tačiau masiškai spausdinamų paveikslėlių šventumas vargu ar gali būti suvokiamas tiesiogine prasme. Taigi šventieji paveikslėliai yra labiau pavadinimas, metonimija, nusakanti vaizduojamo turinio prasmės ypatingumą. Kažin ar tiktų ši lyg ir perkeltinės reikšmės žodžių junginį paversti unifikuoju autoritetiniu įrašu bibliotekų ar kitų panašių institucijų – muziejų, archyvų – klasifikatorių sistemoje ir įteisinti bibliografijos sąvade. O būtent Šventieji paveikslėliai kaip tema yra išskirti elektroniniame suvestiniame kataloge – bendroje bibliografinėje sistemoje, jungiančioje į vieną visumą informaciją apie Lietuvos bibliotekose saugomus dokumentus (<http://www.libis.lt>)¹³. Net ir būdama sąlyginė definicija šventieji paveikslėliai galėtų įsitvirtinti, tuomet tokią teminę objektų grupės antraštę turėtų naudoti visos paveldo saugyklos – bibliotekos, muziejai, archyvai ir kitos. Tačiau pasidairius ne tik minėtoje bibliotekų internetinėje svetainėje, bet ir <http://www.epaveldas.lt>, kuri yra „grindžiama vieningu požiūriu į kultūros paveldo objektus“ ir yra „vieningas duomenų bankas ir bendras portalas“¹⁴, bei Lietuvos integralioje muziejų sistemoje (<http://www.limis.lt>), akivaizdu, kad paveikslėliai vis dar neturi norminių prieskyros kriterijų, savos rubrikos. Muziejų svetainėje paveikslėlių kaip eksponatų tipas labai varijuoja: tai ir devocinis paveikslėlis (Žemaičių vyskupystės muziejaus, Maironio literatūros muziejaus, Ukmergės kraštotyros muziejaus, Vytauto Didžiojo karo muziejaus eksponatai), ir estampas ar tiesiog grafika (Lietuvos dailės muziejaus eksponatai¹⁵), ir liudijimas (Lietuvos aviacijos muziejus, paveikslėlis Pirmajai komunijai atminti, LAM RDa 2806), ir atmintinė (Kretingos muziejus, paveikslėlis primicijoms atminti, KM IF 886) ir t. t. Paveikslėliai išskiriami ir pagal sritis – vieni patenka į meno, kiti – į religijos, filokartijos paradigmas, o iš tikrųjų turbūt turėtų priklausyti visoms. Regis, neturime pavyzdinės paveikslėlio metrikos, aprašo. Juk bibliotekos, kaip raštijos saugyklos, orientuojasi tik į tekstą, todėl paveikslėlio antrašte tampa reverse esančios maldos ar kito teksto pradžia, o išsamiam bibliografiniam

13 Taip apibendrinami Lietuvos nacionalinei M. Mažvydo bibliotekai priklausantys paveikslėliai, o kitos bibliotekos tokios teminės rubrikos neturi. Tarkime, Panevėžio apskrityje G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka paties objekto pavadinime laužtiniuose skliaustuose pažymi šv. paveikslėlis, religinio turinio paveikslėlis, religinis paveikslėlis (pvz., Rankraščių skyrius, F80-256, F141-130, F96-445); Kauno apskrityje viešosios bibliotekos paveikslėliai (pvz., RS A 204779) patenka į kitų temų, iš kurių pagrindinė – *Maldos ir maldynai*, lauką. Beje, pastaroji tema nurodoma ir prie daugelio LNB paveikslėlių.

14 Apie projektą žr.: <http://zinynas.epaveldas.lt/lt/>

15 Pvz., J. K. Vilčinskio leisti paveikslėliai – estampai, o Thomo Driendlo Miunchene leistas šv. Kazimiero paveikslėlis (LDM G 1492) – grafika, bet jau Šv. Rapolo bažnyčią ir koplytėlę vaizduojąs (LDM G 2050) – estampas.

aprašė tik fiksuojama, kad averse (1 p.) yra paveikslėlis, ir nurašomas greta jo esantis tekstas¹⁶. Kas vaizduojama, lieka neaišku; paprasčiau, kai užrašas atitinka paveikslėlio pavadinimą, titulą. Muziejai, atvirksčiai, pirmenybę teikia ikonografijai ir antraštę formuluoja pagal paveikslėlio sužetą. Norint kad dėl polivalentiškos šių objektų prigimties metrikuojant nebūtų prarastas vaizdo ar teksto segmentas, būtina bendradarbiauti bibliografams ir dailės istorikams. Tik kartu dirbdami jie parengtų universalaus aprašo modelį, kuriame atsirastų vietos ir proveniencijoms¹⁷, įrašams ranka. Paveikslėlių išleista tūkstančiai, jie labai įvairūs, vaizdų ir tekstų derinių – gausybė. Dabar pradėta intensyvuoti lietuviškų paveikslėlių skaitmeninimą, rengiamas ir naujas bibliografijos tomas. Būtų racionalu ir prasminga bibliografinį sąvadą jungti su iliustruotu katalogu. Be to, akivaizdu, kad aptariamai devocionalijų grupei nusakyti yra reikalingas konvencionalus pavadinimas. Teiktini galėtų būtų terminai *religiniai*, *devociniai paveikslėliai*, bet ir jie nėra optimalūs – kiek per abstraktūs. Pavadinimas – ne vien mūsų problema, dėl paveikslėlių įvairovės su apibrėžties sunkumais susiduria visi. Štai vokiečiai dažniausia vartoja žymaus liaudies kultūros tyrėjo Adolfo Spamerio (1883–1953), parašiusio sintetinį veikalą apie paveikslėlius¹⁸, įtvirtintą terminą *das kleines Andachtsbild* ar vien *Andachtsbild* (paveikslėlis maldai / maldingumo paveikslėlis). Ir pats mokslininkas suvokė tokios definicijos sąlygiškumą, tačiau dėl paveikslėlių įvairovės lig šiol nepavyko sukurti universalaus pavadinimo. Kartais ir kitos šalys perima vokišką *Andachtsbild* ir vartoja jį neverstą, net įtraukia į žodynus¹⁹. Anglų kalba paveikslėlis sinonimiškai dar vadinamas: *devotional image (picture)*, *prayer card*, *holy card*, *devotional card*. Vokiškai kalbančiose šalyse pagal žanrą dar skiriami šventųjų (*Heiligenbildchen*) ir geduliniai, mirties (*Sterbebildchen*) paveikslėliai, o pagal pagaminimo techniką – mažoji grafika (*Kleingraphik*). Maždaug nuo XIX a. vidurio devocionalijų, taigi ir paveikslėlių, gamybos epicentru tapo Šv. Sulpicijaus aikštės prieigose Paryžiuje įsikūrusios litografijos, leidyklos (vadintos pagal įkūrėjų pavardes *L. Dopter*, *Bouasse-Lebel*, *L. Turgis* ir kt.), skulptūrų dirbtuvės, kurios tarpusavyje konkuravo. Jų daugiatiražė religinio pobūdžio produkcija meno kritikų vertinta prastai – kaip neoriginali, saldokos išraiškos ir XIX a. pab. gavo bendrinį *sulpicinio* meno, stiliaus (*l'art sulpicien*, *style sulpicien*) terminą, o konkretus objektas imtas vadinti *sulpiciniu*, *sulpicija* (pranc. *images sulpiciennes*, *sulpicien*); greta prancūzai vartoja *image pieuse*, *la petit image dévotes*, italai – *immaginetta sacra*, *santino*. Lenkų enciklopedijose, bibliotekų ar muziejų kataloguose aptinkamas *obrazek religijny*²⁰, *dewocyjny*, tačiau daug kur išlieka ir populiarusis apibūdinimas „švięte“ *obrazki*. Pagal pavidalą, t. y. ypatingą puošnumą paveikslėliams, ypač dažnai – plieno

16 Nors *libis.lt* ir *epaveldas.lt* yra susietos, antrasis portalas pranašesnis tuo, kad pateikiamas ne vien paveikslėlio aprašas, bet ir vaizdas.

17 Tarkime, prie metrikuojamų paveikslėlių su kolekcininko spaudu būtų pažymima iš kokios jie kolekcijos, LNB atveju: V. Steponaičio ar kraštotyrininko Povilo Gasiūno (1897–1966).

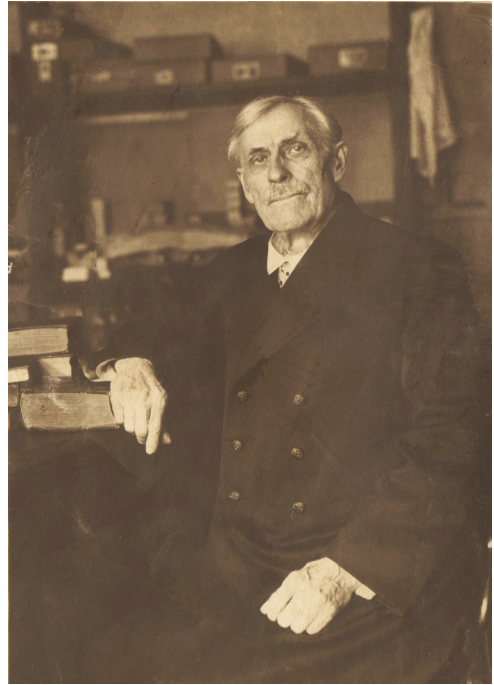
18 Spamer 1930.

19 Pvz., *The Oxford Dictionary...* 2013: 15–16.

20 Pvz., *Encyklopedia katolicka*. 2010. XIV: 232–234.

graviūroms, teikusį ažūrinį apvadą²¹, paveikslėliai vadinami „šviėtė“ *obrazki koronkowe* (lenk.), *canivets* (pranc.), *Prägedrucke, Stanzspitzenbilder* (vok.) ir panašiai. Tokius įvardijant lietuviškai dažniausia pasitelkiamas apibūdinimas „nėrinuoti“ arba, kaip sakė pagrindinis jų importuotojas iš Prancūzijos į Lietuvą Juozapas Angrabaitis, paveikslėliai „mezginiuotais kraščiuokais“, su „karbučiais“. Toliau mėginama apžvelgti J. Angrabaičio veiklą, ypač netyrinėtą jos barą – paveikslėlių importą ir leidybą, pristatyti jo naudotas signatūras, pseudonimus bei akronimus, kurie yra svarbūs identifikuojant ir datuojant paveikslėlius.

Apie Juozapą Angrabaitį (Angrabą²²) ir jo spausdintus paveikslėlius. Lietuviškų paveikslėlių neįmanoma tyrinėti be Juozapo Angrabaičio (g. 1859 m. sausio 26 d. Pervazninkų k., Sudargo parapijoje – m. 1935 m. rugpjūčio 2 d. Krokovoje) indėlio. Jis – svarbiausias ir produktyviausias lietuviškų religinių paveikslėlių leidėjas, daugiau žinomas tarp ryškiausių knygnešystės ir draudžiamosios lietuviškos spaudos leidėjų (2 pav.). Ir nors J. Angrabaičio biograma pateikiama enciklopedinio, žinyninio pobūdžio leidiniuose, yra straipsnių periodikoje²³, tačiau lietuvybei nuveiktas jo darbo mastas dar nesuavoktas. Galbūt tai lėmė ir asmeninės savybės, mat „<...> buvo tai labai kuklus žmogus ir laikė savo griežtu principu ne tik nesigirti, bet ir nesirodyti su savo gerais darbais“²⁴. O pats, kun. Antano Miluko paprašytas, taip apibendrina savo gyvenimą: „<...> galiu pasakyti, kad nieko gero nepadariau. Jei nebent dėl savo motinėls – Lietuvos – tėvynės ką išvargau ir nukentėjau, nešiodamas dvasinę šviesos duonelę savo broliams seselėms“²⁵. Šiandien gal kažkiek sentimentalai skamba tie žodžiai, bet iš tikrųjų Lietuva ir spausdintas lietuviškas žodis – svarbiausios J. Angrabaičio vertybės ir tikslas, tam nuoširdžiai bei pasiaukojamai jo buvo dirbta.

2 pav. Juozapas Angrabaitis. Než. fotografas, XX a. 3 deš. (?). LNB, RKRS, F66-182

21 Jam išgauti plačiai naudotos kelios technikos – kongrevas arba reljefiniai popieriaus įspaudai ir ažūrinių „nėrinų“ efektą sukuriančios figūrinės popieriaus iškirtos (perforacija).

22 Pats sakėsi esąs Angrabas, tik kun. Martynas Sederavičius jį pervadino Angrabaičiu (Angrabaitis 1924. 10: 8).

23 Pvz., išsamesnis: Žitkauskas 1995: 7.

24 Ruseckas 1935: 5.

25 Angrabaitis 1924. 9: 4.

J. Angrabaitis – vienas veikliausių knygnešių tėvu vadinamo Sudargo klebono Martyno Sederavičiaus pagalbininkų – uždraustus leidinius, laiškus kunigo nurodytais adresais nešiodavęs po Suvalkiją ir Žemaitiją. Prastai apsiavęs, su sunkiu nešuliu, kad ir bjauriausiu oru, bekelėmis ar vieškeliais, nuolat būdraudamas, kad nesutiktų žandaro, jis sukorė šimtus kilometrų. Buvo vienas pirmųjų į Lietuvą atnešęs *Aušros* numerius. Dėl pigumo ir lengvumo iš Prūsijos spaudos lankais pargabentas lietuviškas maldaknyges, knygeles brošiūruodavo ir kartu su broliu Jurgiu įrišdavo savo namuose, mat abu buvo pramokę knygrišio amato. Norėdamas išsisukti nuo tarnybos rusų armijoje, Juozapas nuvyko pas Viešvilės kleboną ir mokėsi ten vargonauti, bet, kaip pats rašė, ne kas su tais tonais teišėjo²⁶. 1884 m. persikėlęs į Kauną privačiai mokėsi kalbų ir rengėsi stoti į kunigų seminariją, bet nepavyko, tad 1889 m. persikraustė į Tilžę. Čia darbavosi Otto Mauderodės spaustuvėje, organizavo lietuviškų raštų leidybą, tvarkė jų korektūrą, tapo pagrindiniu lietuviškos spaudos tiekėju kitiems knygnešiams. J. Angrabaitis – svarbus lietuvybei asmuo. Vincas Kudirka, norėdamas tautinius reikalus aptarti su Rytprūsioose leistos negausios lietuviškos periodikos leidėjais, bet negalėdamas kirsti sienos, Saliamono Banaičio pamokytas, vienam kartui tapo arklių pardavėju, o atsidūręs (1890 m.) Tilžėje, kvietėsi pabendrauti keletą tautiečių, tarp jų, žinoma, ir J. Angrabaitį²⁷. Jį vienu artimiausių savo bičiulių laikė lietuvininkų himno kūrėjas Jurgis Zauerveinas (Georg Sauerwein, 1831–1904), ir kai tik atvykdavo į Mažąją Lietuvą, skubėdavo su juo susitikti²⁸.

J. Angrabaitis buvo itin darbštus. Mūsų bibliografijos ir kultūros istorijai jis nusipelnė parengęs O. Mauderodės spaustuvės lietuviškų leidinių katalogą (1890), o ypač išspausdindamas bibliografinį leidinį *Suskaita arba statistika visų lietuviškų knygų atspausių Prūsijoje 1864–1896 m.* (1897). Kruopščiai užfiksuota lituanistinių pozicijų gausa šis leidinys rodė visišką spaudos draudimo neveiknumą, beprasmybę. Būdamas uolus katalikas, pranciškonų tretininkas ir verslus žmogus, jis stengėsi užpildyti anuomet tuščią katalikiško periodinio leidinio nišą ir nuo 1890 m. inicijavo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos* leidybą²⁹. Surado laikraščiu lėšų, rinko iš kunigų rašinius ir pats rašinėjo, nors buvo mažamokslis. Ir, aišku, įkalbėjo O. Mauderodę spausdinti. Laikraštis kritikuodavo varpininkus ir „pirmeivius“ – už tai J. Angrabaičiui, kaip leidinio „tėvui“, kliūdavo labiausiai: sulaukdavo ne tik pamfletų³⁰, bet ir skundų prūsų valdžiai neva esąs Rusijos šnipas³¹. J. Angrabaičio gyvenimas Tilžėje buvo pilnas įtampos, nuolatinio rusų ir vietos pareigūnų persekiojimo, jo paties

26 Ten pat: 6.

27 Banaitis 2002: 42.

28 Basanavičius 2001: 20, 115, 118, 124.

29 Apie šio leidinio ir J. Angrabaičio indėlį į bendrinės kalbos raidą žr. Venckienė 2006: 9–41.

30 P vz., Ir wel Juozui. *Garsas*. 1894. 21: 3.

31 Pakalniškis 1914: 146–147.

Admas Mikolajski Rachus
Naunus
Vilniaus d. d. g. b. k. 22.

Krakowice
 Kraków, d. H/8.
 ul. św. Tomasa 12. 20

1924

APRÈS TELEGR.
 ANGRABAITIS, KRAKÓW.

Telegram-Adresse:
 ANGRABAITIS, KRAKAU.

Józef Angrabaitis w Krakowie

Największe wydawnictwo polskich książek do nabożeństwa,
 oraz hurtowny i częściowy skład artykułów religijnych,
OBRAZÓW I OBRAZKÓW RÓŻNYCH ŚWIĘTYCH,
 RÓŻAŃCÓW, SZKAPLERZY, KRZYŻYKÓW, MEDALKÓW,
 FIGURY I FIGURKI MASOWE, GIPSOWE I DREWNIANE,
 -- RAMY DO OPRAWIANIA OBRAZÓW I GOTOWE OPRAWNE OBRAZY --
 Największy wybór owalnych obrazów w tomakowych (nosiących) ramach,
 wogóle wszystko, co należy do domowych szafek.

Plac 1 do zakwaterowania w Krakowie:
 Wszelkie reklamacje po otrzymaniu towaru najpóźniej do osmiu dni od daty rachunku
 wręczenia będą.

Wydawnictwo, obrazy i kretynizmy.

Gotteramas Pranas
Mikolaj Rachus Naunus

3 pav. Juozapo Angrabaičio firminio blanko fragmentas. LNB, RKRS, F66-419

prilygintas nuolat pabaidomų paukščių gyvenimui medžiuose. Dėl vieno atkaklaus „judišelio“ skundų 1895 m. jam teko skubiai išvykti. Tų metų gegužės mėn. (ir gruodį) paveikslėlių spausdinimo reikalais lankėsi Prahoje, o vėliau patraukė į Krokuvą; čia gyveno iki mirties, besiversdamas paveikslėlių, daugiausia lietuviškų, ir lenkiškų maldaknygių leidyba (3 pav.). Įsikūrė senamiesčio šerdyje – iš pradžių pas pranciškonus Mikołajska gatvės name Nr. 3, o nuo 1899 m. vasaros – Šv. Tomo (Šv. Tomasz) gatvės name Nr. 20. Visą gyvenimą susirašinėjo su daugybe asmenų. Antai Jonui Basanavičiui 1895 m. gruodį rašė iš Prahos, kad būdamas Krokuvoje atrašyti drovėjosi, mat „policija labai gano mano gromatas, mislydama, koks šelmis esu. Nes <...> sakė, jog aš be galo daug korespondencijos vedu...“³². Gaila, kad neišliko (dar nesurastas?) J. Angrabaičio archyvas, kuriame neabejotinai atsispindėtų ne tik jo ryšiai su užsienio paveikslėlių leidėjais, tiekėjais užsienyje, paveikslėlių tiražai ir pan., bet ir saitai su daugybe kultūros veikėjų. Toks archyvas tikrai praturtintų mūsų kultūros istoriją. O jai J. Angrabaitis nusipelnė ir tokiu būdu: prakutęs Krokuvoje, rėmė, būrė ten studijuojančius lietuvius – Juozapą Albiną Herbačiauską, Zigmą Skirgailą, Justiną Vienožinskį, Adomą Varną, būsimą medicinos profesorių Praną Mažylį ir kitus. Kiekvienas lietuvis, atvykęs į Krokuvą, pasibelsdavo į jo duris ir gaudavo paramą. Štai dailininkas Adomas Varnas, atkakęs į senąją Lenkijos sostinę, pirmiausia kreipėsi į lig tol nepažinotą J. Angrabaitį ir pasisakė, kad norėtų studijuoti dailės akademijoje, bet neturįs, kur apsistoti, pajamų, darbo. J. Angrabas pajamų šaltinį – atlikti lenkiškų maldaknygių korektūrą – pažadėjo iškart, taip pat rasti kambarį, o po to „pats nuvedė pas savo brolių apnakvindinti, kadangi pats gyveno atskirai, vieną kambarį teturėjo“³³. Šelpė, globojo A. Herbačiauską, įdarbino maldaknygių korektoriumi, gal

32 J. Angrabo-Angrabaičio laiškas J. Basanavičiui. *Literatūra ir kalba*. T. XX. 1987: 59.

33 LLMA. F. 374. Ap. 1. B. 60. L. 78.

net sekretoriumi³⁴, nors jis, anot J. Angrabaičio, buvo bedievis. Galima prielaida, kad A. Herbačiauskas, A. Varnas ar Z. Skirgaila yra tvarkę ne tik maldaknygių, bet ir lietuviškų paveikslėlių tekstų korektūrą. Gyvendamas Krokuvėje J. Angrabaitis nuolat rūpinosi įvairių prašytojų iš Lietuvos reikalais: kam norimą leidinį surasti ir atsiųsti (pvz., 1924 m. J. Basanavičiui³⁵), Sintautų bažnyčiai Kryžiaus kelio stotis atnaujinti, nutapyti³⁶ ir t. t. Tačiau pats manė, kad išvykus iš Tilžės jo veikla Tėvynės labai greitai nutrūko. Turime pagrindo sakyti: ji tik įgavo kitą pavidalą. Jo puoselėjamas devocionalijų verslas derėjo ne tik materialine, bet ir tikiybinio bei tautinio pakilimo nauda. Krokuvėje J. Angrabaičio išleisti, perleisti religiniai paveikslėliai su lietuviškais užrašais labai plačiai pasklido po Lietuvą ir turėjo įtakos tikėjimo sklaidai, raštingumo palaikymui. Juozas Tumas-Vaižgantas tą veržlų procesą apibendrino taip: „Jauniesiems kunigams pamėgus kalėdojant knygeles dalyti, o rusams šias persekiojant, Angrabaitis šiam reikalui prasimanė nepersekijamą dalyką – spausdinti gražius šventųjų paveikslėlius su didoku, gražiai suredaguotu tekstu. Jų policija nepersekiavo ir kunigai Angrabaičio paveikslėlių kasmet išdalydavo šimtus tūkstančių“³⁷. Ne visai teisinga sakyti, kad paveikslėlių su lietuviškais tekstais platintojai ar turėtojai nebuvo baudžiami: egzistuoja daugybė knygnešių bylų, kuriose tarp įkalčių greta knygų ar periodinių leidinių nurodomas ir rastas lietuviškų paveikslėlių skaičius. Štai pas kun. Kazimierą Šleivį Veiviržėnuose 1900 m. atlikta krata, ieškota paveikslėlių, kurių išdalytų rasta pas parapijiečius, mat jų vaizdiniai – Jėzus erškėčių vainiku, avinėlis, mišiu taurė – esą simbolizuoja pavergtą Lietuvą ir jos auką³⁸. O bendravimas su J. Angrabaičiu – savaime buvo baustinas dalykas: Kauno seminarijos batusiuo Petro Glinskio bute 1892 m. vasario 20 d. atlikus kratą, kartu su rastomis draudžiamomis knygomis kaip įkalčiai nurodyti vienas J. Angrabaičio išleistas paveikslėlis ir jo adresas Tilžėje. Prūsijos pilietį Karolį Ebertą 1900 m. pabaigoje policija sulaikė Naumiestyje, kai šis, užėjęs į Antano Baltrušaičio butą, jo uošvei Pranei Ryklienei perdavė J. Angrabaičio laišką ir dvi jo knygyno Krokuvėje sąskaitas³⁹.

J. Angrabaičio paveikslėlių verslo pradžia reikėtų laikyti 1884 m., kai, gyvendamas Kaune, mokėsi ir rengėsi į seminariją, tačiau pritrūko lėšų pragyvenimui, todėl, kaip pats sakė, užsisakė iš Šveicarijos, Paryžiaus ir Vokietijos didesnių ir mažų religinių paveikslų. Juos pardavinėjo klierikams ar kitiems⁴⁰. 1890–1895 m. dirbdamas Tilžėje pas O. Mauderodę, susiderėjo galimybę jo krautuvėje prekiauti iš Prancūzijos,

34 1899 m. lapkričio 11 d. J. Angrabaičio laiškas Petruui Mikolainiui, atrodo, rašytas A. Herbačiausko ranka. *VUB RS. F1-F362. L. 268, 268v.*

35 J. Angrabaičio-Angrabaičio laiškas J. Basanavičiui. *Literatūra ir kalba. T. XX. 1987: 66.*

36 J. Angrabaičio laiškas kun. V. Paulioniui, 1909 01 04. *VUB RS. F102-796. L. 1, 1v.*

37 Vaižgantas 2005: 479.

38 Isz Veiviržėnų: 55.

39 Merkys 1994: 519, 653, 1775.

40 Angrabaitis 1924. 10: 9.

Vokietijos atsiųstais paveikslėliais ir taip gauti sau pelną. J. Angrabaitis sudarė ir išleido šių paveikslėlių katalogą (1893) – pirmąją lietuvių kalba vaizduojamosios dailės leidinių bibliografiją. Ši nedidukė knygelė *Suraszas abrozdelių arba katalogas visokių szventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių* – bene vienintelis atskiru leidiniu publikuotas paveikslėlių ir vadinamųjų sienų paveikslų, gaunamų pas Praną Paznokaitį⁴¹ Tilžėje, katalogas⁴² – liudija, kad jau Tilžėje J. Angrabaitis buvo plačiai įsukęs paveikslėlių leidybą ir prekybą. Į 7 serijas kataloge sugrupuoti paveikslėliai rodo, koks platus jų asortimentas ikonografijos, technikų, dekoru ar pavidalo prasme – atspindėtos pagrindinės anuomet šio žanro spaudinių Europoje tendencijos. Nors leidinyje antraštės / aprašai nėra labai informatyvūs, aišku, kad vyravo spalvoti paveikslėliai (chromolitografijos), nemažai būta plieno raižinių. Daug pozicijų su lietuviškomis maldelėmis. Prekiauta paveikslėliais „šilko rūbuose“ – vaizduojamų asmenų drabužiai aplikuoti audiniais; turėta atveriamų, koplytėlės pavidalo, pastatomų, su „mezginuotais kraščiukais“ ir ant „mezginėlių užklijuotų“, paauksintų, dvilinkų, su „karbučiais“. Siūlyta kelių dydžių, surištų po 50, 100 ar tuziną. Daug kur pažymima, kad paveikslėliai prancūziški, tačiau prekiauta ir bavoriais. Būtina pasakyti, kad originalių⁴³, t. y. sukurtų Lietuvos dailininkų ar kitų šalių leidyklų (specialiai su lietuviškomis realijomis), per visą J. Angrabaičio veiklą tebuvo vienetai, dažniausia naudotasi populiarių leidybos firmų produkcija, užspaudžiant lietuviškus tekstus. Keletą kartų kataloge (p. 16) nurodyta santrumpa Fr. Sch. leistų daryti prielaidą, kad taip pažymėti Franz Schemmo leidyklos ir raižinių spaustuvės, XIX a. IV ketv. – XX a. pr. veikusios Niurnberge, gaminti paveikslėliai. Be to, yra daug išlikusių su lietuviškais J. Angrabaičio tekstais, signuotų santrumpa *F. Sch. N. (Franz Schemm Nürnberg)*. Galėtume sakyti, kad ši Bavarijoje veikusi įmonė buvo reikšminga paveikslėlių tiekėja Lietuvai. Spaudos draudimo laiku J. Angrabaitis pasirašydavo įvairiais pseudonimais, tačiau vienas – *Pranas Paznokaitis*, paminėtas paveikslėlių katalogo tituliniam lapui ir ženklinantis „abrozdelius“, kelia problemą: kaip tapatinti šį slapyvardį su Juozapu Angrabaičiu, kai jis pats išsigina jo, nurodydamas, jog tai jo jaunesnio brolio Jurgio naudota priedanga. Pats Juozapas saugumo sumetimais jaunėlių užregistravo *Poznekeit, Paznokaičio* pavardę⁴⁴. Pastarasis kurį laiką slapstydamsis nuo žandarų taip pat gyveno Tilžėje, o vėliau įkandin brolio atsidūrė Krokuvoje. Gal broliai dalijosi verslu? Vienaip ar kitaip egzistuoja paveikslėliai su signatūromis „Iszduota kasztu Pr. Paznokaiczio“, „Kasztu Pr. Paznokaiczio“⁴⁵, „Pardawimę Pr. P-czio“, kai kuriuose nurodytas ir serijos numeris, todėl jie atsektini katalogo II serijoje.

41 Paznokaitis – pseudonimas.

42 Tituliniam lapui įrašyta nuoroda „Katalogo nr. 1“ rodo, kad J. Angrabaitis tikėjosi tęsti šią veiklą.

43 Tokių kaip žinomas politinio turinio „Bažnyčia V. J. Kristaus visur esanti“ [1891–1894].

44 Angrabaitis 1924. 10: 8–9.

45 Šv. Petronėlės paveikslėlis (*LNB, S 1360176*) (*Suraszas abrozdelių...* 1893. 10, Nr. 7077a).

4 pav. Paveikslėlio „Asz troksztancziam dūsiu už dyką isz szaltinio gyvo vandenio (Apr 21. 6,7)“ aversas. Leidėjas J. Angrabaitis (?), Tilžė, iki 1893 m. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

Pvz., paveikslėlis Nr. DK „Asz ezmi dūna gyvenimo“, kataloge J. Angrabaičio pavadintas „Vieszp. Jezus atnesza pats Komuniją“⁴⁶, – chromolitografija, pagal stilistiką greičiausiai vokiečių leista, su malda „Užpraszymas V. Jezaus į szirdį“ ir signatūra „Iszduota kasztu Pr. Paznokaiczio“ reverse. Tokia signatūra pažymėtas ir po paminėtojo katalogo sąrašė einantis Nr. SJ, J. Angrabaičio įvardytas „Simbuliszki Szirdis Jezaus ir Marijos, prilyginimūse“ (4 pav.), kurio reverse spausdinama „MAŁDA S. GENEVAITĖS“. Minėtus paveikslėlius galima datuoti iki 1893 metų. Su katalogo pozicijomis nepavyko susieti kito pseudonimo, gali būti, kad juo žymėti paveikslėliai išleisti jau po 1893 m., mat 1894 m. Juozo Prano vardu J. Angrabaitis fundavo Pranciškaus Būčio išverstą leidinį *Pamokslai ir ganytojaus kalbos sodiecziams*. Tad gal pseudonimas iš šių dviejų vyrų vardų vėliau naudotas ir paveikslėliams, dažnai dvilinkiams. Šiuo metu užfiksuoti tokie signatūrų variantai reverse: „Isz. J. Prano.“⁴⁷, „ISZD. J. PRANO“⁴⁸, „Isz.

J. Prano A.“ Nuoroda „Kasztu J. Prano A.“ pažymėta nespaltvota Beurono mokyklos paveikslėlių serija, averse dar paženklinta Beurono meno leidyklos logotipu.

J. Angrabaičiu paveikslėlius tikriausiai tiekė dešimtys leidyklų, spaustuvių. Pasitraukęs iš Tilžės ir 1895 m. gruodį – 1896 m. sausio pradžioje dėl lietuviškų paveikslėlių leidybos nuvykęs į Prahą, ten tarėsi su firma „Wilhelm Pick & Söhne“ ir užsakė iš jos 30 000 egzempliorių. Šiems leidėjams nevykdant įsipareigojimų, ieškojo patikimesnių su geresnės kokybės paveikslėliais, todėl mezgė kontaktus su produktivia leidykla „E. G. May Söhne“ Frankfurte prie Maino, o kad sandoris pasisektų, dėl rekomendacijos kreipėsi į Prahos universiteto profesorių, garsų čekų lingvistą Josefą Zubatą (Josef Zubaty, 1855–1931). Įsidėmėtina šių žmonių bičiulystė, laišškai. J. Angrabaitis mokė J. Zubatą lietuvių kalbos, aprūpino lietuviška lektūra, spausdino profesoriaus harmonizuotas lietuvių liaudies dainas, žavėjosi jo darbais ir gebėjimais, skatino austrų periodikoje išspausdinti straipsnį apie spaudos draudimą⁴⁹.

Krokuvoje J. Angrabaitis išleido galybę paveikslėlių, nemažai jų pažymėtos pavarde, nurodant ir Krokuvos adresą. Tokių signatūrų yra keletas variantų (5–6 pav.), kartais jos

46 Ten pat: 8. Toks paveikslėlis (7 × 11) saugomas LNB (S 1156782).

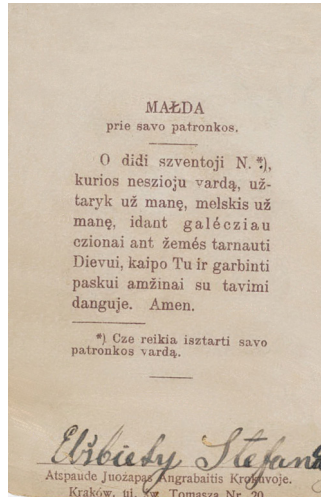
47 Pvz., Nr. C. – Priėmimo į pranciškonų tretininkus paveikslėlis (NČDM, Ta 3312), Nr. F. – paveikslėlis „Atsiminimui Szv. Dirvamones“ (kun. Mozės Mitkevičiaus rinkinys).

48 Nr. 1, Nr. 2 – Apsireiškimui Šiluvoje skirti paveikslėliai (kun. Mozės Mitkevičiaus rinkinys).

49 Lemeškin 2008: 165–194, 274–277.

5–6 pav. Paveikslėliai su J. Angrabaičio signatūrų pavyzdžiais. Krokava, 1896 m. – XX a. pr. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

atsiranda paveikslėlių averse, yra įrašų ir lenkų kalba. Nemažai paveikslėlių yra ir be leidėjo atžymos. Dauguma pirmųjų nebuvo aprobuti dvasinės vyresnybės, vėliau reverse atsirado Frauenburgo (lenk. Fromborko) vyskupo Andrejaus Tylio (Andreas Thiel) 1876 m. (sic!) vasario 7 d., 1896 m. (sausio 23 ir 28, vasario 7, balandžio 25, 26 d.) ar 1897 m. leidimas publikuoti. Aprobutieji dažnai neturi leidėjo signatūros arba yra paženklinti akronimais *JMJ*

ir *JAK* (7 pav.). Galbūt santrumpa *JAK* ir rečiau aptinkama *J. A. C.* reiškia *Juozapas Angrabaitis Krokava*? Trumpinį *JMJ* turbūt derėtų šifruoti: *Jėzus, Marija, Juozapas*. Beje, paveikslėlio apačioje, kairėje, rašoma signatūra *1906. J.A.C* (8 pav.). greičiausiai nurodo ir leidimo metus – 1906-uosius. Linktume manyti, jog minėto Prūsijos

7 pav. Paveikslėlis „Karalienė škaplieriaus švento“ su signatūra *JMK / JAK*. Leidėjas J. Angrabaitis (?), Krokava, XX a. pr. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

8 pav. Paveikslėlis „Švenčiausia šeimyna“ su signatūra *1906. J. A. C.* Leidėjas J. Angrabaitis (?), Krokava, 1906. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

9–10 pav. J. Angrabaičio Krokuvėje ir J. F. Kasprzykiewicziaus Varšuvoje išleisti paveikslėliai su Aušros Vartų Dievo motinos atvaizdu [1900 m.]. Numanu, kad pasinaudota Berlyno firmos „Albrecht & Meister“ kliše. Kun. M. Mitkevičiaus rinkinys

vyskupo apbrobata – *Episcopus Varmiensis Andreas* – pažymėtų paveikslėlių su lietuviškais tekstais leidėjas yra J. Angrabaitis. Kita vertus, dabartinėje, t. y. pradinėje, tyrimo stadijoje to tvirtinti negalima, nes reikia atidžiau išigilinti į šrifto, rašybos ypatumus ir, žinoma, meninę raišką. Be to, kartais skirtingi leidėjai, pavyzdžiui, J. Angrabaitis ir Feliksas Julianas Kasprzykiewiczius iš Varšuvos, išleisdavo beveik identiškas devocionalijas (9–10 pav.).

Tikriausiai jie naudojosi to paties gamintojo ar spaustuvininko paslaugomis.

Atgavus spaudą ir pradėjus eiti *Vilniaus žinioms*, J. Angrabaitis 1905 m. jose reklamavosi, net pirmajame puslapyje (pvz., Nr. 13), sakydamas, kad turi „gražiausių ir pigiausių paveikslėlių su lietuviškoms maldėlėmis“. Pagrindiniai jo klientai – kunigai ir knygynai, devocionalijų parduotuvės. Juozo Naujalio knygynas 1910 m. užsisakė paveikslėlių po 500–1 000 vienetų⁵⁰. J. Angrabaičio paveikslėlių poreikis Lietuvoje buvo didžiausias iki Pirmojo pasaulinio karo, vėliau dėl politinių priežasčių ir daugėjančių vietos leidėjų bei importuotojų jo produkcija tapo nepaklausy.

Išvados

Masiškai ant popieriaus, rečiau – audinio skiautelės, gumos įvairiomis technikomis (vario, plieno raizniais, litografijomis, o ypač chromolitografijomis) tiražuoti dažnai menkos meninės vertės devocionalijos-paveikslėliai yra dailės ir raštijos marginalijos, tačiau neabejotinai vertingos ne tik kaip aptariamojo laiko religingumo apraiška, bet ir daugeliu kitų aspektų – kaip religinės dailės pirmavaizdžiai, kontrafakcijos, raštینگumo laidas mažai raštingoje visuomenėje, tarpusavio ryšių palaikymo priemonės,

⁵⁰ *LMAVB RS*. F. 125-13.

asmeninės relikvijos ir t. t. Šis mažasis mūsų paveldas vis dar tebėra kultūros užribyje: neturime lituanistinių religinių paveikslėlių apskaitos – katalogo ar bibliografinio registro. Jį sukurti – tikrai sudėtinga užduotis, kuriai reikalingas kruopštus, titaniškas darbas ir specifinės žinios. Juk net šių mažų devocionalijų definicija nėra nusistovėjusi, įvardijimas įvairuoja ir yra gana problemiškas. Dėl objekto polivalentiškumo – atvaizdų ir spausdinto teksto derinių gausos, skirtingų spaudos technikų, keletu leidėjų, įrašų ranka, prieskyros ir grafikos kūriniams, ir smulkiesiems spaudiniams – bibliografai ir muziejininkai lig šiol laikosi visiškai skirtingų metrikų modelių, aprašų, atsiejančių vaizdinį ir verbalinį paveikslėlio turinį. Manytume, kad, intensyvinant šių miniatiūrų skaitmeninimą, būtina bendradarbiauti skirtingų sričių specialistams.

Gauta 2016 02 26
Priimta 2016 03 03

Šaltiniai ir literatūra

1. J. Angrabaičio autobiografija. *Žvaigždė: The star*. Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje. 1924. 9: 3–12; 10: 5–20.
2. J. Angrabaičio laiškai J. Basanavičiui. *Literatūra ir kalba*. T. XX: *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1987: 59–66.
3. Banaitis, S. *Curriculum vitae*. Iš: Užtupas, V. *Saliamonas Banaitis. Spaustuvininkas, kultūros veikėjas, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras*. Vilnius: VDA, 2002: 42.
4. Basanavičius, J. *Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai*. Vilnius: Valstybės žinios, 2001.
5. Bobinaitė, I. XIX–XX a. pradžios masinės gamybos sieninių religinių paveikslų technikos, leidybos centrai ir siužetai. *Kultūros paminklai*. 2014. 18: 116–128.
6. *Encyklopedia katolicka*. T. XIV. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2010.
7. Garnevičiūtė, R. Katalikiškų laidotuvių papročių kaita XX–XXI a. sandūroje. *Žiemgala*. 2010. 2: 20–27.
8. Giniūnienė, A. *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje*. Vilnius: VDA leidykla, 2013.
9. Isz Veiviržėnų. *Tėvynės sargas*. 1900. 9: 55.
10. Lemeškin, I. Prahos universiteto profesoriai prieš lietuvių spaudos draudimą: Josefo Zubato straipsnis *Die Litauer in Russland* (1895) ir Tomašas Garrigue Masarykas. *Archivum Lithuanicum*. 2008. 10: 165–194.
11. Lemeškinas, I. Jozefas Zubatas – tautosakininkas. *Tautosakos darbai*. 2008. XXXV: 273–292.
12. *Lietuvos raižinių katalogas*. Sud. P. Galaunė. Kaunas: M. K. Čiurlionienės galerija, 1927.
13. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. *Knygos lietuvių kalba*. T. 2 (1862–1904), kn. 1: A–P; kn. 2: R–Ž. Vilnius: Mintis, 1985; 1988.
14. Merkys, V. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
15. Misius, K. Salantų klebonas kanauninkas Stanislovas Čerskis ir jo kultūrinė veikla. *Salantų bažnyčia: istorija, meno vertybės ir žmonės*. Vilnius: VDA leidykla, 2011: 297–327.
16. Pakalniškis, K. (Dėdė Atanasas). Pirm 25 metų (Iš atsiminimų). *Viltis*. 1914. 5–6: 146–147.
17. Ruseckas, P. Šviesiam J. Angrabaičio atminimui. *Lietuvos aidas*. 1935. 247: 6.
18. Rimkus, V. Šventi paveiksliai – kultūros reiškiny. *Devintieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai, 2006. Prieiga per internetą: <http://www.savb.lt/lt/krastieciams/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/2699-devintieji?showall=&start=8>.
19. *Suraszas abrozdelių arba Katalogas visokių szventųjų paveikslėlių: mažų su maldelėmis ir be maldelių, o teipogi ir didelių paveikslų, arba abrozdy, tuszavotų ir koloravų. Vis tai gaunama pas Pranciszkaus Paznokaiczio*. Tilžė, 1893.
20. Smilingytė-Žeimienė, S. *Abrozdeliai*. Religiniai paveikslėliai su Vaikelio Jėzaus atvaizdu iš kun. Mozės Mitkevičiaus rinkinio. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2014.

21. Smilingytė-Žeimienė, S. *Lietuvos bažnyčių dailė: XX a. I pusė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
22. Spamer, A. *Das kleine Andachtsbild vom 14. bis 20. Jahrhundert*. München: Bruckmann, 1930.
23. Steponaitis, V. Leidimai ir variantai. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. T. 2. Kaunas, 1937: 145–176.
24. *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje*. Sud. N. Markauskaitė, S. Maslauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007.
25. *The Oxford Dictionary of Christian Art and Architecture*. Edited by Tom Devonshire Jones, Linda and Peter Murray. Oxford: Oxford University Press, 2013: 15–16.
26. Vaižgantas, J. Literatūros istorija. *Raštai*. T. 16. 2005: 478–479.
27. Varnas, A. Atsiminimai, E. Jasiūno įrašyti į magnetofono juosteles. T. I. 1969–1971 m. *LLMA*. F. 374. Ap. 1. B. 60.
28. Venckienė, J. Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905). *Archivum Lithuanicum*. 2006. 8: 9–41.
29. Žitkauskas, J. Bemokslis knygnešys. *Gimtinė*. 1995. 10: 7.

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Lithuanian devotional images of the late 19th – early 20th century and their publisher Juozapas Angrabaitis (1859–1935)

Summary

For the first time, the article discusses the marginalia in the art and writings – catholic devotional images, which were printed *en masse* in the late 19th – early 20th century, their functions and importance. A high number of remaining small-format lithographies, chromolithographies as well as copper, steel and wood engravings and other printed material is an indicator of the religiosity of our ancestors and an instrument of religious media, religious literacy and the spread of various religious cults. This is an implementation of the respect and recognition of the Saints, which served as a source of ecclesiastical iconography, as an example for those who created images for churches and rural environment (e. g. folk sculptures for memorial monuments). On the other hand, the abundance of pictures reflected the intensity of the devotional industry and trade relations as well as the fashion trends. In addition, pictures have an intimate and personal aspect. Their main function was not only to inspire the believer in prayer, but also as a memory which recalls various occasions or persons. The commemorative printed or handwritten texts of prayers in Lithuanian as well as the description of the First Communion, all kinds of religious events and holidays, donation, remembrance of the deceased, etc. are a reflection of the national literacy and pledge. In the context of the Lithuanian press ban and low literacy, they are important as small monuments of the written language and contrafactions and are attributable to the phenomenon of book smuggling. An attempt is being made in the article to define what may be termed as Lithuanian religious pictures as well as problems of their research and inventorying. Because of the polyvalence of pictures (images, printed texts, records made by hand, different printing techniques), they may be attributed to the works of graphics and small prints. Therefore, it is difficult to establish a united registry. Hence, cooperation between bibliographers and art historians in preparing the registry is in need. On the other hand, the identification of the publisher is challenging. After all, many pictures are imported and reprinted.

The activity of the main publisher and distributor of the Lithuanian devotional images at the time, wantonly forgotten book smuggler, print worker and supporter of the Lithuanian students in Cracow, Juozapas Angrabaitis (1859–1935), is presented in the article. An attempt is being made to outline his contribution to the history of Lithuanian culture. In 1893, J. Angrabaitis issued

an exclusive catalogue of the devotional images in Tilsit, which in the absence of other archival sources is the main background when investigating the supply of images in Lithuania of that time. An attempt is being made in the article to determine the trade relations of J. Angrabaitis as well as to ascertain the signatures, pseudonyms and acronyms of the printed images.

KEY WORDS: devotional images, religious pictures, contrafaction, iconography, Juozapas Angrabaitis, book smuggler, publisher